Tomasz Nawrocki
Uniwersytet Śląski

TOŻSAMOŚĆ MIASTA. PRZYPADEK GLIWIC[39]

1. Wprowadzenie

W zglobalizowanym świecie, w którym ośrodki miejskie konkurują na globalnym rynku lokacji i przekonują do siebie obecnych lub przyszłych użytkowników, znaczenie tożsamości miasta rośnie (por. Błaszczyk 2015: 38; Niented 2018; Lewicka 2011). Aby przyciągnąć kapitał i turystów oraz zatrzymać mieszkańców, należy nie tylko zadbać o dobre warunki życia w mieście, ale także o to, by miasto miało swoją wyraźną tożsamość; aby nie było miejscem niczym się nie wyróżniającym, ale miastem z charakterem i z określonym klimatem. Wtedy rosną zasoby kapitału symbolicznego miasta. Wyjątkowość, szczególność i specjalność miasta pozwalają na czerpanie renty monopolowej (Harvey 2012: 146). Dostrzegają to władze lokalne, które poprzez politykę kreowania tożsamości miasta pomnażają jego kapitał symboliczny. Podejmują działania służące „podniesieniu współczynnika kapitału symbolicznego i pomnożeniu znaków dystynkcji tak, aby lepiej ugruntować swoje roszczenia do wyjątkowości, przynoszącej renty monopolowe" (Harvey 2012: 147). Działania te przekładają się na konfliktowe interesy grup społecznych w mieście. Pojawiają się problemy z pierwszeństwem pamięci społecznej i estetyki (por. Harvey 2012: 150)[40]. Dlatego więc wraz z Krzysztofem Bierwiaczonkiem, Małgorzatą Dymnicką oraz Katarzyną Kajdanek podjęliśmy kwestię tożsamości miast o złożonej przeszłości. Do badań wybrana trzy miasta, które przed 1939 rokiem nie należały do Polski: Gdańsk, Gliwice i Wrocław. W nich też w latach 2014-2015 przeprowadzono wieloaspektowe badania socjologiczne (Bierwiaczonek i inni, 2017). W niniejszym tekście powrócono do tych badań i spróbowano z nich od-

[39] Artykuł powstał dzięki realizacji projektu „Tożsamość miasta i jego mieszkańców a przestrzeń publiczna. Studium trzech miast", finansowanego ze środków Narodowego Centrum Nauki, przyznanych na podstawie decyzji DEC-2013/09/B/HS6/00418. Kierownik grantu: Tomasz Nawrocki. Czas trwania grantu: 2014-2017. Projekt realizował zespół w składzie: Tomasz Nawrocki (kierownik grantu), Małgorzata Dymnicka, Katarzyna Kajdanek i Krzysztof Bierwiaczonek.

[40] Przykładem mogą być konflikty różnych narracji tożsamościowych w Gliwicach, reprezentowanych przez miejscowych Niemców, Ślązaków i kresowiaków, które opisywano gdzie indziej (Bierwiaczonek, Nawrocki, b.d.).

czytać tożsamość jednego z badanych miast – Gliwic, zwłaszcza że w ramach zespołu badawczego piszący te słowa był odpowiedzialny za badanie Gliwic.

2. Tożsamość miasta

Dla określenia tożsamości miasta badacze używają różnych pojęć. Dotyczy to zarówno autorów używających języka angielskiego, jak i języka polskiego. Niektórzy (Madurowicz 2007: 103; Lewicka 2012: 61) traktują to pojęcie zamiennie z pojęciem *genius loci*. Inni, np. Christian Norberg-Schulz (1980: 22) uważają, że pojęcie tożsamości miasta ma szersze znaczenie niż duch miejsca. Pisze się też o osobowości miasta (Landry, Murray, 2017) lub osobowości miejsca (Sauer 1963: 321). Niektórzy zaś, zamiast pisać o tożsamości miasta, używają pojęć tożsamość miejsca (Lewicka 2012), etos miejsca (Bell, de-Shalit, 2011), charakter miejsca (Berger 2016), osobowość miasta (Michałowski 2001), charyzma miasta (Majer 2015) lub wizerunek miasta (Glińska 2006). Jeszcze inni, zamiast definiować tożsamość miasta, żmudnie wyliczają elementy wchodzące w jego skład (Madurowicz 2008: 103; por. Radziszewska 2013; Oktay, Bala, 2015). Na przykład Dera Oktay i Havva Alkan Bala (2015: 203) twierdzą, że na tożsamość miasta składają się elementy środowiska naturalnego (warunki klimatyczne, topograficzne i krajobrazowe) i społecznego (aspekty psychologiczne i kulturowe). Te pierwsze jednak nie są ważne same w sobie, ich rola zależy bowiem od tego, jak istotne są one dla ludzi (Butina-Watson, Bentley, 2007: 4)

Najczęściej jednak, określając tożsamość miasta, sięga się do tradycji zapoczątkowanej przez Kevina Lyncha (2011), który, pisząc o obrazie miasta, zwracał uwagę, że można go rozłożyć na trzy składowe: tożsamość, strukturę (relację przestrzenną między przedmiotem a obserwatorem lub innymi przedmiotami) i znaczenie. Tożsamość rozumiana tam równoznacznie z identyfikacją przedmiotu (miasta), co oznaczało odróżnienie go od innych rzeczy i rozpoznanie jako oddzielnej jednostki (Lynch 2011: 9). Tożsamość miasta byłaby wtedy cechą pozwalającą na odróżnienie go od innych miast. Dlatego tożsamość miasta jest zawsze wyjątkowa i nie da się jej odtworzyć (Riza i inni, 2012). Nie określają jej jednak zapadające w pamięć elementy środowiska, lecz znaczenie nadawane przez mieszkańców i użytkowników miasta wszystkim elementom środowiska naturalnego i społecznego (Oktay, Bala, 2015: 201), muszą mieć one bowiem dla mieszkańców znaczenie praktyczne lub emocjonalne (Lynch 2011: 10). Tak rozumianą tożsamość miasta należy odróżnić tożsamości miejskiej jego mieszkańców (Nientied 2018). Jeżeli tożsamość miasta jest przypisywaną mu cechą, to tożsamość miejska odnosi się do identyfikacji jego mieszkańców. Jest formą tożsamości przestrzennej (Peter Weichert) i jako taka polega na postrzeganiu określonego fragmentu przestrzeni jako część składowej poczucia wspólnej przynależności i stanowi przy tym element ideologicznej reprezentacji koncepcji „My" (Łukowski 2002: 83), którzy mieszkamy w mieście i, określając siebie, odnosimy się do jego przestrzeni.

W polskich studiach nad miastem pojawiło się kilka interesujących prób określenia tożsamości miasta, chociaż równocześnie realizowano badania, które nie odwoływały się wprost do tego pojęcia[41]. Do najciekawszych prób można zaliczyć pracę Mikołaja Madurowicza, w której pisał on, że „miasto posiada tożsamość, [która] wyrasta z określonej kultury, geografii, historii, jest odwzorowaniem procesów, które w nim zachodzą […]. Tożsamość miejską niekiedy rozumie się podobnie, jak 'genius loci', geniusz miejsca, duch opiekuńczy miejsca, którego obecność zdradza raz krajobraz, to znowu architektura, sami ludzie, bądź funkcjonujące mity i przesądy" (Madurowicz 2008: 103). Z kolei zdaniem Wacława Piotrowskiego tożsamość miasta wiąże się z postawami wobec miasta. Określają ją „najbardziej istotne cechy miasta" i funkcjonujące na jej temat stereotypy. (Piotrowski 1994: 171). Zdaniem tego autora, tożsamość miasta „bazuje na historycznej strukturze społeczno-demograficznej i etnicznej jego społeczności, dawnych i obecnych głównych funkcjach we wszystkich rzeczowo pojętych formach produkcji, wymiany i usług lokalnych oraz ponadlokalnych 'zapisana' jest materialnymi elementami jego przestrzeni" (Piotrowski 1994: 172).

To właśnie Wacław Piotrowski i Antonina Kłoskowska zainspirowali Andrzeja Sadowskiego, który rozumiał tożsamość miasta jako „swoisty rodzaj poczucia zbiorowego, uogólnionej postawy względem miasta lub zgeneralizowanego utożsamienia z miastem, które pozwala łączyć w całość wielość elementów (czynników) składających się na złożoną architektoniczno-urbanistyczną oraz społeczno-kulturową tkankę miasta. W obręb uogólnionej postawy względem miasta lub zgeneralizowanego utożsamiania z miastem wchodzą przynajmniej następujące utożsamienia cząstkowe (identyfikacje): tożsamość terytorialna z miastem, tożsamość ideologiczna, złożone postaci utożsamienia z mieszkańcami miasta, poczucie ciągłości historycznej i towarzyszące temu utożsamienie z historią miasta i jego mieszkańców, „zakorzenienie" w semiotyce miasta oraz wyraźne poczucie odrębności w stosunku do innych miast" (Sadowski 2009: 47). Dalej A. Sadowski dodaje, że „tożsamość miasta jest to przejaw podobieństwa (zbieżności, nakładania się) wielu uogólnionych postaw poczucia łączności z miastem i jego mieszkańcami wynikającego z procesu syntetycznego łączenia w społecznej świadomości podstawowych cech i wartości właściwych danemu miastu. Jak każda postawa[,] tożsamość miasta zawiera elementy poznawcze (wiedz[ę]), komponent emocjonalny (afektywny) związku z miastem oraz komponent behawioralny (wzorce zachowań)" (Sadowski 2009: 47). Z taką rozumianą tożsamością miasta ma się do czynienia „jedynie wówczas, kiedy w świadomości społecznej ukształtują się postawy identyfikacji z uogólnionymi i syntetycznymi określeniami (definicjami) miasta" (Sadowski 2009: 48). Tożsamość miasta, zdaniem tego autora, ma złożoną strukturę wewnętrzną, która stale na nowo jest konstruowana przez działania mieszkańców, wiedzę historyczną lub

[41] Przykładem mogą tu być badania Marii Lewickiej, która chociaż unika odwoływania się do tego pojęcia, należy do najczęściej przywoływanych w Europie badaczy tożsamości miasta (por. Lewicka 2008, 2011, 2012).

pamięć społeczną, poprzez interesy i dążenia poszczególnych jednostek i zbiorowości w mieście i otoczeniu (Sadowski 2009: 48).

Podobnie ujmowała tożsamość miasta uczennica Andrzeja Sadowskiego, Martyna Faustyna Zaniewska. Stwierdzała ona, że „tożsamość miasta to coś więcej niż suma tożsamości mieszkańców. To uogólniony sens i znaczenie, jakie danemu miejscu i zamieszkującej je zbiorowości przypisują jego mieszkańcy na podstawie własnych odczuć i opinii, a także na bazie tego, jak inni postrzegają dane miejsce, jakie przypisują mu cechy i wartości. Tożsamość miasta odnosi się zarówno do cech mieszkańców, jak i cech danej przestrzeni miejskiej, istniejących w niej wartości uogólnionych materialnych i niematerialnych, które powodują, że miasto staje się 'oswojone', a poszczególni mieszkańcy czują się integralną częścią tej wyobrażonej całości oraz gotowi są do podejmowania działań na rzecz miasta" (Zaniewska 2017: 60). Na tak rozumianą tożsamość miasta składa się: poczucie więzi mieszkańców z miastem, przywiązanie do terytorium, przywiązanie do układu architektoniczno-urbanistycznego, stosunek do historii miasta, indywidualny obraz miasta w świadomości mieszkańców, poczucie odrębności od innych miast oraz wizerunek zewnętrzny (Zaniewska 2017: 58-60).

Te interesujące próby połączenia czynników obiektywnych i świadomościowych prowadzą jednak do wspomnianych już wcześniej trudności z odróżnieniem tożsamości miasta od tożsamości jego mieszkańców. Widać to wyraźnie w koncepcji czterech typów tożsamości miejskich Aleksandra Wallisa. Autor ten wyróżnił poczucie tożsamości jednostki i grupy ze społeczeństwem miasta, z jego murami, krajobrazem, przestrzenią, z przeszłością miasta-murów i miasta społeczności oraz poczucie tożsamości z celami i przyszłością miasta (Wallis 1990: 173). W ten sposób tożsamości miejskie A. Wallisa odnoszą się bardziej do tożsamości mieszkańców niż do miasta.

Z niebezpieczeństwem tym zmierzono się podczas badań tożsamości miast i tożsamości mieszkańców prowadzonych w trzech miastach o złożonej historii. Na podstawie doświadczeń tam zebranych i uwzględniając spostrzeżenia A. Sadowskiego, można zaproponować rozumienie by tożsamości miasta jako uogólnionej postawy mieszkańców i użytkowników wobec architektoniczno-urbanistycznej oraz społeczno-kulturowej tkanki miasta, która pozwala na identyfikację i odróżnienie go od innych miast. Postawa taka, zgodnie z definicją Stefana Nowaka, składałaby się z ogółu względnie trwałych dyspozycji do oceniania danego miasta, emocjonalnego nań reagowania oraz ewentualnie towarzyszących dyspozycjom względnie trwałych przekonań o jego naturze i właściwościach oraz względnie trwałych dyspozycji do zachowania się wobec miasta (Nowak 1973: 23) Tożsamość miasta nie jest raz na zawsze dana, jest bowiem wytwarzana w toku praktyk społecznych i stale podlega zmianie (Massey 2010). Miasto ma swoją historię, układ urbanistyczny, określone warunki naturalne i właściwą mu społeczność, ale to dopiero nadanie znaczenia (emocjonalnego lub praktycznego) tym elementom przez mieszkańców i użytkowników miasta powoduje, że miasto zyskuje tożsamość.

Zdecydowanie czym innym jest tożsamość przestrzenna mieszkańców. Pojawia się ona wtedy, kiedy odkrywa lub tworzy się własną tożsamość poprzez miasto (Massey 2004: 5)[42]. Tu miasto służy budowie koncepcji „My": katowiczanie, paryżanie itp. W przypadku tożsamości miasta chodzi o dostrzeżenie odrębności Katowic i Paryża, a tym samym o nasze postawy wobec tych miast.

3. Badania tożsamości Gliwic[43]

Gliwice były jednym z trzech, obok Gdańska i Wrocławia, miast, które badano w trakcie realizacji projektu „Tożsamość miasta i jego mieszkańców a przestrzeń publiczna. Studium trzech miast". W tych miastach wielowiekowa historia i proces społecznego wytwarzania przestrzeni były w znacznej mierze związane z kulturą niemiecką. Jej ślady w latach 1945-1989 były ideologicznie reinterpretowane, a właściwie wymazywane. Miejsca, które mogły się stać kwintesencją nowej tożsamości, były w konstrukcjach przeszłości narzucanych przez władze ukrywane lub narzucano im określoną interpretację, podkreślając znaczenie innych śladów (por. Saryusz-Wolska 2011: 145). W Gliwicach proces ten nie był tak wyraźny jak we Wrocławiu, co wynikało między innymi z wielkości tego miasta, a także jego nieco mniejszego niż we Wrocławiu i Gdańsku znaczenia symbolicznego. Niemniej także w Gliwicach w latach Polski Ludowej nie eksponowano niemieckich wątków historii tego miasta. Podkreślano raczej przemysłowy, ale też inteligencki, a dokładniej – związany z inteligencją techniczną, charakter miasta, wynikający z ulokowania w nim w 1945 roku Politechniki Śląskiej. W tym czasie Gliwice rozwijały się zarówno przestrzennie (w obręb miasta włączono podgliwickie miejscowości zamieszkiwane przede wszystkim przez ludność rodzimą, ale też budowano nowe osiedla przyciągające ludność szukającą pracy w Gliwicach), jak i demograficznie. Pod koniec tego okresu, w 1988 roku, odnotowano największą w historii liczbę mieszkańców miasta: 223 tys. Obecnie (31.12.2017) mieszka w Gliwicach tylko 174,4 tys. osób.

Od roku 1990 powoli oswajano się z faktem, że miasto ma swoją przeszłość związaną z kulturą niemiecką. Czasem czyniono próby ponownego odczytywania historii miasta i znaczenia przestrzeni miejskich. Przypominano niektórych mieszkańców z dawnych lat. Stosunkowo popularna stała się w Gliwicach postać Oscara Troplovitza – twórcy kremu Nivea – urodzonego w tym mieście i mieszkającego tam w dzieciństwie, a także piszącego o Gliwicach niemieckiego pisarza Horsta Bienka. Z drugiej strony wiele istotnych dla Gliwic postaci, na przykład architekci Karl Schabik i Erich Mendelsohn są znane, jak dowiodły ba-

[42] Por. interesującą analizę relacji między różnymi sposobami rozumienia tożsamości (miejskiej, zbiorowej) u Marii Lewickiej (2012).

[43] Opisując założenia badań, wykorzystano fragmenty tekstu pracy K. Bierwiaczonek, T. Nawrocki (b.d.).

dania, jedynie profesjonalistom i miłośnikom historii miasta (por. Bierwiaczonek i inni, 2017). Równocześnie od 1989 roku zmagano się w miastach z procesami modernizacyjnymi uwarunkowanymi zmianami gospodarczymi i politycznymi, zachodzącymi w ich krajowym, europejskim i globalnym otoczeniu. Procesy te nie ominęły także Gliwic. Pomimo spadku liczby ludności, miasto dosyć pomyślnie przeszło okres transformacji gospodarczej, czego symbolami stały się Fabryka Opla ulokowana w Podstrefie Gliwickiej Katowickiej Specjalnej Strefy Ekonomicznej, a także węzeł autostrad A1 i A4 zlokalizowany w Gliwicach.

Badania nad tożsamością trzech miast prowadzono w latach 2014-2016 za pomocą trzech technik badawczych:

(1) analizy treści, która objęto miejskie dokumenty strategiczne;
(2) wywiadów swobodnych z ekspertami społecznymi: lokalnymi politykami, urzędnikami miejskimi, dziennikarzami, architektami, historykami sztuki, aktywistami miejskimi itp.; w Gdańsku i we Wrocławiu przeprowadzono po 20 wywiadów, a w Gliwicach nadzwyczajne okoliczności sprawiły, że zrealizowano 21 wywiadów;
(3) wywiadów kwestionariuszowych realizowanych na kwotowo dobranych próbach 300 mieszkańców w każdym z miast (por. Bierwiaczonek i inni, 2017: 11-12).

W niniejszym artykule zaprezentowano jedynie wybrane fragmenty badań odnoszące się do tożsamości Gliwic[44]. Wątki odnoszące się do dwóch pozostałych miast pojawiają się jedynie incydentalnie jako punkty odniesienia dla prezentowanych analiz gliwickich. Podstawą do analiz stanowią dane ilościowe uzyskane dzięki przeprowadzeniu wywiadów wystandaryzowanych z mieszkańcami Gliwic. Ograniczona objętość tekstu nie pozwala na szersze odwołanie się do materiału zebranego za pomocą wywiadów z ekspertami. Poruszono cztery bloki zagadnień odnoszące się do: czynników tożsamości miasta, charakterystyki miasta, osób mających wpływ na charakter miasta oraz najważniejszych dla miasta miejsc i obiektów.

4. Czynniki tożsamość Gliwic

W celu identyfikacji czynników tożsamości badanych miast poproszono badanych, aby określili w skali od 1 (najmniejszy wpływ) do 7 (największy wpływ) znaczenie dziewięciu elementów. W Gliwicach (5,6), tak jak w Gdańsku (6,4) najważniejszym czynnikiem było położenie miasta. Mieszkańcy byli świadomi położenia Gliwic na przecięciu dwóch ważnych autostrad i korzyści, jakie z tego wynikają (wskazywały na to odpowiedzi na inne pytania). Niewiele słabiej oceniono rolę władz miasta (5,5). Władze lokalne, a przede wszystkim najdłużej urzędujący w Polsce w miastach o podobnej wielkości prezydent Zyg-

[44] Wyczerpującą prezentację wyników badań zawarto w książce K. Bierwiaczonek i inni (2017).

munt Frankiewicz, mają, zdaniem badanych, znaczny wpływ na charakter współczesnych Gliwic (w dwóch pozostałych miastach, rządzonych od lat przez znanych polityków, wpływ ten oceniono nieznacznie słabiej: we Wrocławiu 5,2, a w Gdańsku 5,0). Na współczesne Gliwice znaczny wpływ ma też druga wojna światowa, historia po 1945 roku oraz mieszkańcy, którzy po wojnie napłynęli do Gliwic (po 5,1). Zdecydowanie słabszy wpływ na oblicze miasta przypisano wcześniejszej historii (4,5). Wartość tego czynnika jest zresztą w Gliwicach najniższa z wszystkich badanych miast (w Gdańsku 5,1, a we Wrocławiu 4,7). Wskazuje to, że tożsamość Gliwic stosunkowo słabo jest zakorzeniona w dawniejszej historii. Podobnie jak w pozostałych miastach, niewielką rolę przypisuje się ludności rodzimej zamieszkującej Gliwice (4,4). Równocześnie gliwiczanie wyżej oceniają znaczenie zabudowy współczesnej (5,0) niż zabudowy historycznej (4,8). Analiza tych danych pokazuje, że obok korzystnego położenia miasta, o jego charakterze decydują władze lokalne, a właściwie prezydent miasta (kwestia ta była wyraźnie artykułowana w wywiadach z ekspertami). Liczy się współczesność i przyszłość. To co było kiedyś, ma w Gliwicach mniejsze znaczenie niż w Gdańsku i Wrocławiu. Nic dziwnego, że niektórzy eksperci mówili o kulturowej lobotomii miasta i braku dyskusji nad jego zakorzenieniem w przeszłości. Upominano się o taką dyskusję o przeszłości miasta, jaka od lat się toczy w Gdańsku (por. Bierwiaczonek i inni, 2017: 136-137). Przeszłość w Gliwicach przeszkadza, stanowiąc barierę rozwoju. Symbolem może być wyburzenie starych kamienic po to, aby umożliwić wprowadzenie do samego centrum miasta Drogowej Trasy Średnicowej.

Tabela 1. Wpływ poszczególnych czynników na współczesne Gliwice (skala 1-7; w tabeli przedstawiono wartości średnie)

Czynniki	**n = 300**
Położenie miasta	5,6
Władze miasta	5,5
II wojna światowa	5,1
Historia po 1945 roku	5,1
Mieszkańcy, którzy przybyli po 1945 roku	5,1
Zabudowa współczesna	5,0
Zabudowa historyczna	4,8
Historia do 1939 roku	4,5
Rdzenni mieszkańcy	4,4

Źródło: Opracowanie własne

Nic dziwnego, że gliwiczanie zapytani o to, kto ma największy wpływ na charakter miasta (tab. 1), wskazali na władze lokalne (średnia ocena wpływu 2,5 w skali 1-3). Sami swój wpływ na sprawy miasta ocenili jedynie na 1,7, odróżniając się od pozostałych miast najwyższą oceną wpływu władz i najniższą oceną wpływu mieszkańców (a także ludzi kultury: 1,8).

5. Cechy określające miasto i mieszkańców

Ważnym elementem badań było przyjrzenie się temu, jak mieszkańcy widzą swoje miasto i siebie jako mieszkańców. Poproszono ich o wskazanie trzech określeń, które najlepiej charakteryzują ich i Gliwice.

W przypadku cech charakteryzujących miasto (tab. 2) w Gliwicach (podobnie zresztą jak w pozostałych miastach) dominowały określenia odnoszące się do ładu estetycznego i ekologicznego (miasto z ładem, piękne, estetyczne, zielone – 53,7% wskazań). Co może się wydać zaskakujące, Gliwice zostały tu zdecydowanie lepiej ocenione niż Gdańsk (37,5% wskazań) i Wrocław (42,4%). W Gdańsku i Wrocławiu badani podali zdecydowanie więcej wskazań pozytywnie odnoszących się do miasta (między innymi do jego historii, uroku i *genius loci*), co poskutkowało niższym odsetkiem wskazań dotyczących ogólnego ładu estetycznego i ekologicznego. Gliwiczanie, poszukując określeń miasta, wybierali je z bardziej ograniczonej puli, czego skutkiem było podkreślanie ogólnego ładu miasta. Do takiego określenia nie potrzebna jest zresztą znajomość miejskiej historii (najsłabsza w Gliwicach) i walorów architektonicznych lub urbanistycznych miasta (por. Bierwiaczonek i inni, 2017: 141). Zresztą właśnie w Gliwicach padło najwięcej wskazań negatywnych wobec miasta (miasto bezładu: brzydkie, hałaśliwe, zatłoczone – 17,0%), podczas gdy w Gdańsku takich wskazań było tylko 8,6%, a we Wrocławiu – 11,9%. Drugą pod względem liczebności kategorią wskazań są określenia odnoszące się do rozwoju miasta (miasto w procesie zmiany, rozwoju, rozbudowy – 37,8%). Świadczy to o przyjęciu narracji władzy o szybko rozwijającym się mieście przyszłości. Na dynamikę zmian Wrocławia zwróciło uwagę nieznacznie mniej wrocławian (29,8%), a zwłaszcza gdańszczan (tylko 14,1%). W Gliwicach nie pojawiły się niemal wcale określenia odnoszące się do zabytkowej zabudowy i przeszłości tego miasta. W Gdańsku na historyczność zabudowy wskazywano 25,4% razy (na historię i tradycję – 23,7%), a we Wrocławiu 18,0%. Dla gliwiczan miasto jest osadzone w teraźniejszości (15,6%) i jest miastem przemysłu, nowych technologii i innowacji (14,3% wskazań), w dodatku miastem dobrze zarządzanym (9,9%). W żadnym z pozostałych miast te cechy nie były tak często wskazywane. Nie pojawiły się tu odniesienia do wielokulturowości miasta i sfery kultury, jak we Wrocławiu.

Gliwiczanie nie różnili się znacznie od gdańszczan i wrocławian, kiedy zostali poproszeni o określenie cech najlepiej opisujących mieszkańców swojego miasta (tab. 3). W odpowiedziach zdecydowanie dominowały pozytywne cechy

związane z nastawieniem na innych ludzi (66,1% wskazań): otwarci, tolerancyjni, sympatyczni. Znaczna część wskazań (54,3%) odnosiła się do cech charakteru związanych nakierunkowanych na „ja": pracowici, inteligentni, wykształceni. Mniej wskazań odnosiło się do indywidualnych cech pejoratywnych (15,2%): zabiegani i zapracowani. Jeszcze rzadziej wskazywano na negatywne cechy nakierunkowane na innych (7,6%): nieszczerzy, nietolerancyjni. Co może się wydać ciekawe, w Gliwicach (4,2%) rzadziej niż w Gdańsku (15,3%) i we Wrocławiu (11,9%) używano określeń cech różnicy (cech budujących lub ułatwiających jej odczytanie): gorole, ptoki, nie-stąd (por. Bierwiaczonek i inni, 2017: 143-144). Gliwiczanie rzadziej niż gdańszczanie charakteryzowali się jako osoby przywiązane i kochające swe miasto. W Gdańsku było niemal 10,0% takich wskazań, w Gliwicach tylko 3,5%, a we Wrocławiu 1,7%.

Tabela 2. Cechy najlepiej opisujące Gliwice (N=300)
(można było podać trzy określenia; w tabeli przedstawiono kategorie, które uzyskały co najmniej 5% wskazań)

Cechy	%
Miasto z ładem: piękne, estetyczne, zielone	53,7
Miasto w procesie zmiany, rozwoju, rozbudowy	37,8
Miasto bezładu: brzydkie, hałaśliwe, zatłoczone	17,0
Miasto osadzone w teraźniejszości, nowoczesne, już odbudowane	15,6
Miasto przemysłu, technologii, innowacji	14,3
Miasto o wyjątkowym położeniu	10,9
Miasto przejmujące cechy ważnych grup społecznych: studenckie, akademickie	10,9
Miasto przejmujące cechy osobowości mieszkańców: otwarte, tolerancyjne, młode	10,2
Miasto dobrze zarządzane	9,9
Inne cechy	9,2
Miasto duże, rozległe	6,5

Źródło: badania własne

Tabela 3. Cechy najlepiej opisujące mieszkańców Gliwic (N = 300)
(można było podać trzy określenia)

Cechy	%
pozytywne cechy nakierowane na innych	66,1
pozytywne cechy nakierowane na „ja"	54,3
negatywne cechy nakierowane na „ja"	15,2
negatywne cechy nakierowane na innych	7,6
cechy-kategorie społeczne: młodzi, biedni, starsi, bogaci	6,6
cechy różnicy: przybysze, ptoki, niereligijni, nie-stąd	4,2

Źródło: badania własne

6. Miejsca i obiekty oddające charakter miasta

W badaniach interesujące były też miejsca i obiekty, które najlepiej oddają charakter badanych miast (tab. 4). Informacje zebrane dzięki temu pytaniu miały pomóc w określeniu znaczenia przestrzeni publicznych w kształtowaniu się tożsamości miasta. Okazało się, że dla gliwiczan (tabela 4)miejsca, które najlepiej oddają charakter miasta, to rynek i tamtejsze place (Krakowski, Piłsudskiego, Piastów, Grunwaldzki); takiego zdania była niemal połowa badanych (49,1%). Następnie ulice (31,7%), a właściwie sama ulica Zwycięstwa (29,0%), bo niemal wszystkie wskazania na tę kategorię dotyczyły właśnie tej głównej gliwickiej ulicy. Niemal co trzeci gliwiczanin zwrócił też uwagę na gliwicką starówkę i miejsca historyczne (31,0%). Wśród nich znaczną część wskazań uzyskał zrewitalizowany obszar wokół gliwickiej radiostacji, gdzie dokonano prowokacji poprzedzającej wybuch drugiej wojny światowej (23,6%). Radiostacja znajduje się zresztą w logo miasta. Wyniki pokazały, że Gliwice, podobnie, jak Wrocław, okazały się miastem, w którym kluczowe znaczenie dla jego tożsamości ma rynek i rozmieszczony wokół niego układ przestrzeni publicznych. Potwierdzają to zresztą odpowiedzi na pytanie o miejsca, w którym gromadzą się mieszkańcy (53,3%) i o ulubione przestrzenie gliwiczan (41,0%).

Tabela 4. Miejsca i obiekty oddające charakter Gliwic (N = 281)

Miejsca i obiekty	%
Rynki i place	49,1
Ulice	31,7
Miejsca lub dzielnice historyczne	31,0
Obiekty architektoniczne poza sakralnymi	28,8
Przestrzenie publiczne otwarte	20,6
Pomniki i fontanny	18,1
Przestrzenie sakralne	10,0
Przestrzenie kultury	10,0
Przestrzenie lokalne (ogródki działkowe, skwery, place zabaw itp.)	1,4
Centra handlowe	1,1
Kawiarnie, kluby	0,4

Procenty nie sumują się do 100, ponieważ w każdym z miast r
espondent mógł wskazać więcej niż jedną odpowiedź.

Źródło: badania własne

7. Podsumowanie

Wyniki badań gliwickich wyraźnie pokazują, że nie wystarcza istnienie obiektywnych wyróżników tożsamości, jeżeli nie odniosą się do niego sami mieszkańcy. Bogata historia miasta, ciekawy układ urbanistyczny, odmienna od

większości śląskich miast struktura społeczna nie wystarczyły, żeby miasto zyskało wyraźną tożsamość. Spośród trzech badanych miast to tożsamość Gliwic jawi się jako najbardziej nieokreślona i rozmyta. Z pewnością nie bez znaczenia był fakt, że podczas ostatnich kilkudziesięciu lat tożsamość Gliwic była kilkakrotnie wymazywana i tworzona na nowo. Po 1945 roku Gliwice przestały być niemieckim miastem mieszczańskim (takim jakiego opisy znajdują się w książkach Horsta Bienka, Henryka Wańka i Szczepana Twardocha). Jego niemieckość i śląskość zostały zaprzeczone. Zamiast tego budowano wizję miasta inteligencji technicznej, która żyje w otoczeniu kopalń. Obecnie jest miastem politechniki i innowacyjnych gałęzi przemysłu, miastem przyszłości, które odwraca się od własnej historii. Jego tożsamość jest zdominowana przez położenie, układ przestrzenny i wizję przyszłości proponowaną przez prezydenta miasta. Badania pokazują, że tożsamość Gliwic jest oderwana od kontekstów kulturowych, społecznych i przestrzennych. Nie jest oparta na przeszłości miasta, jego specyfice kulturowej i społecznej. Zgodnie z technokratyczną narracją władzy, ma być po prostu dobrym miejscem życia klasy średniej; miastem, przed którym jest przyszłość. Nieprzypadkowo gliwiczanie okazali się w cytowanych tu badaniach najsłabiej związani ze swoim miastem (por. Bierwiaczonek i inni, 2017). Równocześnie zadowolenie z życia w tym mieście jest znaczne (90,6%). Gliwice dla gliwiczan są dobrym miejscem życia, ale miejscem bez wyraźnie określonej tożsamości.

Literatura

Bell D. A., de-Shalit A., 2011: *The Spirit of Cities. Why the Identity of a City Matters in a Global Age.* Pinceton: Princeton University Press.

Berger T., 2016: *Place, Imaginary, Identity: Place Ethnography in Truth or Consequences.* Albuquerque: The University of New Mexico. Ph.D. Thesis,

Bierwiaczonek K., Dymnicka M., Kajdanek K., Nawrocki T., 2017: *Miasto. Przestrzeń. Tożsamość. Studium trzech miast. Gdańsk, Gliwice, Wrocław* Warszawa: Wydawnictwo Naukowe Scholar.

Bierwiaczonek K., Nawrocki T., b.d.: *Gliwickie narracje tożsamościowe.* Tekst złożony do publikacji.

Błaszczyk M., 2015: *Zanim kurtyna pójdzie w górę. Reprodukcja miejskiego spektaklu w kontekście Europejskiej Stolicy Kultury Wrocław 2016*; w: M. Błaszczyk, J. Pluta (red.): *Uczestnicy. Konsumenci. Mieszkańcy. Wrocławianie i ich miasto w oglądzie socjologicznym*. Warszawa: Wydawnictwo Naukowe Scholar.

Butina-Watson G., Bentley I., 2007: *Identity by Design.* London: Architectural Press.

Glińska E., 2006: *Socjologiczna i marketingowa koncepcja tożsamości miasta*; w: M. Bieńkowska-Ptasznik, K. Krzysztofek, A. Sadowski (red.): *Obywatelstwo i tożsamość w społeczeństwach zróżnicowanych kulturowo i na pograniczach*; t. 1, Białystok: Wydawnictwo Uniwersytetu w Białymstoku; 272-284.

Harvey D., 2012: *Bunt miast. Prawo do miasta i miejska rewolucja*. Warszawa: Praktyka Teoretyczna, Bęc Zmiana.

Landry C., Murray C., 2017: *Psychology & the City: The Hidden Dimension*. Gloucester: Comedia.

Lewicka M., 2011: *Place Attachment: How Far Have We Come in the Last 40 Years?* „Journal of Environmental Psychology", 31, 207-230.

Lewicka M., 2012: *Psychologia miejsca.* Warszawa: Wydawnictwo Naukowe Scholar.

Lynch K., 2011: *Obraz miasta.* Kraków: Wydawnictwo Archiwolta.

Łukowski W., 2002: *Społeczne tworzenie ojczyzn. Studium tożsamości mieszkańców Mazur*. Warszawa: Wydawnictwo Naukowe Scholar.

Madurowicz M., 2007, *Miejska przestrzeń tożsamości Warszawy*. Warszawa: Wydawnictwo Naukowe Uniwersytetu Warszawskiego.

Majer A., 2015: *Mikropolis. Socjologia miasta osobistego.* Łódź: Wydawnictwo Uniwersytetu Łódzkiego.

Massey D., 2004: *Geographies of Responsibility.* "Geografiska Annaler B: Human Geography", 86 (1), 5-18.

Massey D., 2010: *For Space.* Los Angeles, London, New Delhi, Singapore, Washington DC: Sage.

Michałowski L., 2001: *Gdańsk w oczach jego młodych mieszkańców*, „Studia Regionalne i Lokalne" 1, 131-144.

Nientied P., 2018: *Hybrid Urban Identity – The Case of Rotterdam.* "Current Urban Studies", 6, 152-173.

Norberg-Schulz Ch., 1980: Genius Loci: Towards a Phenomenology of Architecture. New York: Rizzoli.

Nowak S., 1973: *Pojęcie postawy w teoriach i stosowanych badaniach społecznych*; w: S. Nowak (red.): *Teorie postaw*. Warszawa: Państwowe Wydawnictwo Naukowe.

Oktay D., Bala, 2015: *A Holistic Research Approach to Measuring Urban Identity: Findings from Girne (Kyrenia) Area Study*. "Archnet-IJAR, International Journal of Architectural Research", 9, 2, 201 -215.

Piotrowski W., 1994, *Tożsamość miasta (na przykładzie Łodzi)*; w: I. Machaj, J. Styk (red.): *Stare i nowe struktury społeczne w Polsce, t. 1: Miasto*, Lublin: Wydawnictwo UMCS, s. 171-174.

Radziszewska J. Z., 2013: *Tożsamość miasta w kontekście przemian politycznych, ekonomicznych i społecznych we współczesnej Polsce. Przypadek Kielc.* „Kwartalnik Kolegium Ekonomiczno-Społecznego. Studia i Prace", 3, 125-146.

Riza M., Doratli N., Fasli M., 2012: *City Branding and Identity*. "Procedia – Social and Behavioral Sciences", 35, 293-300.

Sauer C. O., 1963: *Life and Land*. Berkeley: University of California Press.

Sadowski A., 2009: *Tożsamość miasta jako kapitał kulturowy;* w: U. Błażewicz-Górnicka, K. Krzysztofek, R. Oryszczyn, A. Sadowski (red.): *Kapitały społeczne i kulturowe miast.* Białystok: Wydawnictwo Naukowe Uniwersytetu w Białymstoku; 39-61.

M. Saryusz-Wolska M, 2011: *Spotkania czasu z miejscem. Studia o pamięci i miastach.* Warszawa: Wydawnictwo Uniwersytetu Warszawskiego.

Wallis A., 1990: *Socjologia przestrzeni.* Warszawa: Niezależna Oficyna Wydawnicza.

Zaniewska M. F., 2017: *Procesy kształtowania (się) tożsamości dużego miasta na przykładzie Białegostoku*. Praca doktorska. Wydział Historyczno-Socjologiczny Uniwersytetu w Białymstoku.